

Bede Ádám

Beszámoló a Békés megyei Kis-Sárrét halmainak felméréséről

Beszámoló – a felmérés eredményeinek rövid összefoglalója – szorosan illeszkedik abba a munkasorozatba, melyet a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság (KM-NPI) megbízásából és támogatásával végeztünk, és mely a működési terület halmainak teljes körű feltérképezésére irányult (1. kép). Ezt a munkát egymással érintkező tájegységeken keresztül 2007 és 2010 között folytattuk.¹

A Csongrád megyei részek (2007. ősz), a Csanádi-hát (2008. tavasz), a Békési-hát (2008. ősz) és a Nagy-Sárrét (2009. tavasz) feltérképezése után a Békés megyei Kis-Sárrét halmait vettük sorra. A terepi felmérés 2010 kora tavaszán zajlott, összesen 314 halmot térképeztünk fel.²

Ezzel a nemzeti park működési területének teljes egészét felmértük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kataszterezési munkálatok még nem fejeződtek be, hiszen az adatbázis lezárásához a tájegységeken előke-
rült újabb halmok és adatok terepi visszaellenőrzése, néhány halom koordinátájának pontosítása, további szakirodalmi-levéltári kutatások, valamint az eredmények összehangolása szükséges. Ez a munka várhatóan 2011 folyamán befejeződik.³

Ádám Bede

Report on the survey of the mounds of the Kis-Sárrét in Békés County

The current brief summary of the survey results fits well the research program that we have carried out by proxy and with the support of the Körös-Maros National Park Directorate (KMNPD). The program has worked towards mapping each mound located in the jurisdiction of the KMNPD (Fig. 1). The work was conducted in adjacent regions between 2007 and 2010.¹

Having mapped particular areas in Csongrád County (fall 2007), the Csanád Fan (spring 2008), the Békés Fan and the Nagy-Sárrét (spring 2009) we started plotting the mounds of the Kis-Sárrét in Békés County. During field surveys a total of 314 mounds were registered in the early spring of 2010.²

The final season saw the completion of the survey for the entire jurisdiction of the National Park. However, it is important to note that the work has yet to be completed. In order to finish the database the following are needed: ground control points for the newly discovered mounds in the various regions, the refinement of coordinates for several mounds, further research in the scientific literature and in archives, and the review of the results. This phase is expected to be completed in 2011.³

1 BEDE Á.: Szentes halmai. Mounds in Szentes. Szentesi Műhely Füzetek 10. Szentes 2008.; BEDE Á.: Beszámoló a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság Csongrád megyei halmainak 2007. évi felméréséről. Account of mound survey in 2007 in the parts of Csongrád county belonging to the Körös-Maros National Park Directorate. In: Crisicum 5. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság időszaki kiadványa. Szerk.: Kalivoda B. Szarvas 2009. 7–27.; BEDE Á.: Halmok Nagymágocs és Árpádhalom határában. In: Írások Nagymágocs múltjáról. Szerk.: Mód L.–Tóthné Rostás Á. Nagymágocs 2009. 19–43.; BEDE Á.: Vázlat három mindsenti halomról. In: „Hol az a táj szab az életnek teret, Mit az Isten csak jókedvében teremte.”. Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből. 2003–2009. Szerk.: Molnár Cs.–Molnár Zs.–Varga A. Vácrátót 2010. 255–258.; BEDE Á.: Beszámoló a Csanádi-hát halmainak felméréséről. Account of mound survey in East Csanád (Békés county, Hungary). In: Crisicum 6. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság időszaki kiadványa. Szerk.: Kalivoda B. Szarvas 2010. 7–31.; BEDE Á.: Beszámoló a Békési-hát halmainak felméréséről. Report of mound survey in the Central Békés region (Békés County, Hungary). In: Crisicum 7. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság időszaki kiadványa. Szerk.: Kalivoda B. Szarvas 2011. 7–33.; BEDE Á.: Jelentés a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság nagy-sárréti halmairól. (A 2009. évi felmérés eredményei). Kézirat. Szentes–Szarvas 2009. KMNPDI Irattára 803/2009.

2 Itt mondok köszönetet családomnak, valamint Tóth Imrének, Bánfi Péternek és Őze Péternek a kis-sárréti felméréshez nyújtott segítségért.

3 A felmérés öt szakaszának – Csongrád megye (687 halom), Csanádi-hát (245 halom), Békési-hát (570 halom), Nagy-Sárrét (550 halom) és Kis-Sárrét (314 halom) – eredménye összesen 2366 halom, 799 873 ha (vagyis közel 8000 km²) kiterjedésű területen. És bár újabb tájegység már nem kerül felmérésre, hangsúlyozzuk, hogy ez a szám nem végleges, hiszen az adatok letisztázása és összegzése még ezután következik.

1 BEDE Á.: Szentes halmai. Mounds in Szentes. Szentesi Műhely Füzetek 10. Szentes 2008.; BEDE Á.: Beszámoló a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság Csongrád megyei halmainak 2007. évi felméréséről. Account of mound survey in 2007 in the parts of Csongrád county belonging to the Körös-Maros National Park Directorate. In: Crisicum 5. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság időszaki kiadványa. Ed.: Kalivoda B. Szarvas 2009. 7–27.; BEDE Á.: Halmok Nagymágocs és Árpádhalom határában. In: Írások Nagymágocs múltjáról. Eds.: Mód L.–Tóthné Rostás Á. Nagymágocs 2009. 19–43.; BEDE Á.: Vázlat három mindsenti halomról. In: „Hol az a táj szab az életnek teret, Mit az Isten csak jókedvében teremte.”. Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből. 2003–2009. Eds.: Molnár Cs.–Molnár Zs.–Varga A. Vácrátót 2010. 255–258.; BEDE Á.: Beszámoló a Csanádi-hát halmainak felméréséről. Account of mound survey in East Csanád (Békés county, Hungary). In: Crisicum 6. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság időszaki kiadványa. Ed.: Kalivoda B. Szarvas 2010. 7–31.; BEDE Á.: Beszámoló a Békési-hát halmainak felméréséről. Report of mound survey in the Central Békés region (Békés County, Hungary). In: Crisicum 7. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság időszaki kiadványa. Szerk.: Kalivoda B. Szarvas 2011. 7–33.; BEDE Á.: Jelentés a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság nagy-sárréti halmairól. (A 2009. évi felmérés eredményei). Manuscript. Szentes–Szarvas 2009. Archive of KMNPDI no. 803/2009.

2 Here I thank my family, as well as Imre Tóth, Péter Bánfi and Péter Őze for their contributions to the field surveys in the Kis-Sárrét.

3 The final result of the five surveyed regions, namely Csongrád County (687 mounds), Csanád Fan (245 mounds), Békés Fan (570 mounds), Nagy-Sárrét (550 mounds) and Kis-Sárrét (314 mounds), is 2366 mounds within an area of 799,873 hectares (nearly 8000 km²). Although further regions will not be involved in the current research program, we emphasize that this amount cannot be considered final, for the refinement and summary of the collected data are still in progress.

A munka előzményei

Kifejezetten katasztrozézisi célból először Szeghalmi Gyula térképezte fel a Békés megyei Nagy-Sárrét szeghalmi járásának halmait, mely gyűjtés kelet felé Vésztőt is érintette; itt 6 halmot talált.⁴

Kozma Béla geográfusszemmel vizsgálta az alföldi halmok vízrajzi és geomorfológiai jellemzőit. Térképmelléklete, melyet a harmadik katonai felmérés alapján szerkesztett, területünkről 17 halmot tüntet fel.⁵

A Békés megyei Kis-Sárrét területén az első komolyabb halomkatasztrozézisi munkálatok a Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT) kutatási program keretén belül indultak meg. Az MRT munkatársai célul tűzték ki, hogy hosszú távon valamennyi még fellelhető és terepbejárással azonosítható lelőhelyet összegyűjtsék; így indultak meg a kutatások Békés megye északi és középső részein is, mely mintaterületeket a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és a Békés Megyei múzeumok szakemberei közösen jártak. A munkálatok 1968-tól kezdve lényegében napjainkig tartanak.

Az MRT 6. kötete a Szeghalmi járás területének lelőhelyeit dolgozta fel. Az érdekelt településeken (Biharugra, Körösnagyharsány, Körösújfalú, Vésztő, Zsadány) összesen 127 halmot regisztráltak.⁶ Az MRT 10., Békés és Békéscsaba környékét tárgyaló kötete érinti a Kis-Sárrét egy részét is (esetünkben Bélmegyer és Tarhos településeket), ahol összesen 12 halmot találtak.⁷ Vizsgálati területünk fennmaradó településeinek (Doboz, Geszt, Méhkerék, Mezőgyán, Sarkad, Sarkadkeresztúr) terepbejárása is megtörtént, ezeken a településeken 51 halmot regisztráltak.⁸ A három MRT-kötet vizsgálati területünk teljes egészét lefedi, összesen 190 halom szerepel bennük (1. táblázat).

A következő katasztrozéist Virágh Dénes készítette Ecsedy Istvánnak a tiszántúli kurgánokat tárgyaló könyvéhez;⁹ területünkről összesen 179 halmot gyűjtött össze (1. táblázat).¹⁰ Ez a gyűjtés nagyrészt az MRT

The premise of the current research

In order to register them it was Gyula Szeghalmi who first mapped the mounds situated in the Szeghalom parish of the Nagy-Sárrét. He extended his research towards the east, to the vicinity of Vésztő, where six mounds were identified.⁴

Béla Kozma investigated the hydrological and geomorphological characteristics of the mounds on the Great Hungarian Plain from a geographical point of view. On the map attached to his paper, created based on the third Hapsburg military survey, 17 mounds are marked.⁵

The first systematic survey of the mounds in the Kis-Sárrét in Békés County began as part of the Archaeological Topography of Hungary (ATH) project. The participants of the ATH program strove to map each identifiable archaeological site through surface survey. Launched in 1968 in the region, the ongoing project has covered the northern and middle parts of Békés County through the joint works of the Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences and the Directorate of the Békés County Museums.

Volume no. 6 of the ATH was concerned with sites in the Szeghalom parish. In the vicinities of towns located in the parish (i.e. Biharugra, Körösnagyharsány, Körösújfalú, Vésztő and Zsadány) 127 mounds were registered.⁶ Volume no. 10, dealing with the Békés and Békéscsaba parishes, includes a small part of the Kis-Sárrét as well (i.e. Bélmegyer and Tarhos) where 12 mounds were found.⁷ The rest of the towns in our study area (i.e. Doboz, Geszt, Méhkerék, Mezőgyán, Sarkad and Sarkadkeresztúr) have also been surveyed resulting in the discovery of an additional 51 mounds.⁸ These three ATH volumes cover our entire study region and contain a total of 190 mounds (Table 1).

The subsequent dataset was compiled by Dénes Virágh as a contribution to the book on the kurgans E of the Tisza river by István Ecsedy⁹; a total of 179

4 SZEGHALMI GY.: A szeghalomvidéki halmokról. ArchÉrt 32 (1912) 276–281.

5 KOZMA B.: A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. Földrajzi Közlemények 38 (1910) 437–443.

6 ECSÉDY I.–KOVÁCS L.–MARÁZ B.–TORMA I.: Békés megye régészeti topográfiája IV/1. A szeghalmi járás. Magyarország régészeti topográfiája 6. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének kiadványai. Budapest 1982.

7 JANKOVICH B. D.–MEDGYESI P.–NIKOLIN E.–SZATMÁRI I.–TORMA I.: Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. Magyarország régészeti topográfiája 10. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének kiadványai. Budapest 1998.

8 MRT IV/4. Békés megye régészeti topográfiája IV/4. A volt gyulai és sarkadi járás. Szerk.: Szatmári I. Előkészületben. Itt szeretném megköszönni Szatmári Imrének, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kézirat halmokat tárgyaló részeit. – A készülő MRT-kötet a jelen felmérésben szereplő, korábban nem ismert halmokat is tartalmazza majd.

9 ECSÉDY, I.: The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1979. 1–85.

10 VIRÁGH 1979, 119–121, 123–125, 137–138, 4. melléklet.

4 SZEGHALMI GY.: A szeghalomvidéki halmokról. ArchÉrt 32 (1912) 276–281

5 KOZMA B.: A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. Földrajzi Közlemények 38 (1910) 437–443

6 ECSÉDY I.–KOVÁCS L.–MARÁZ B.–TORMA I.: Békés megye régészeti topográfiája IV/1. A szeghalmi járás. Magyarország régészeti topográfiája 6. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének kiadványai. Budapest 1982.

7 JANKOVICH B. D.–MEDGYESI P.–NIKOLIN E.–SZATMÁRI I.–TORMA I.: Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. Magyarország régészeti topográfiája 10. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének kiadványai. Budapest 1998.

8 MRT IV/4. Békés megye régészeti topográfiája IV/4. A volt gyulai és sarkadi járás. Ed.: Szatmári I. In preparation. I would like to thank Imre Szatmári for making the parts of the manuscript concerned with mounds available. The ATH volume will discuss the previously unknown mounds that are included in the current study.

9 ECSÉDY, I.: The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1979. 1–85

	MRT	Virágh 1979	Szelekovszky 1999	ELTE 2001	Kunhalom-program 2002	Jelen felmérés
Bélmegyer	11	10	10	1	8	29
Biharugra	43	41	39	10	37	52
Doboz	1	3	0	0	0	3
Geszt	30	30	10	12	0	44
Körösnyárharsány	8	8	5	0	4	11
Körösújfalú	21	20	20	0	4	32
Kötegyán	0	0	0	0	0	0
Méhkerék	2	1	0	0	0	5
Mezőgyán	15	11	2	1	0	17
Okány	4	4	3	0	0	4
Sarkad	2	1	1	1	0	5
Sarkadkeresztúr	1	0	1	0	7	16
Tarhos	1	1	1	0	1	7
Újszalonta	0	0	0	0	0	0
Vésztő	29	27	28	1	14	55
Zsadány	22	22	21	7	21	34
Σ	190	179	141	33	96	314

1. táblázat: A Békés megyei Kis-Sárrét eddigi halomkatasztrozési munkálatai és azok eredményei

Table 1: Mound register works and their results in the Kis-Sárrét in Békés County

eredményeire támaszkodik, de a szerző önálló levéltári kutatást is végzett, főleg az első és a második katonai felmérés alapján, viszont helyszíni terepbejárás és azonosítás nélkül. A kataszter egy szűkszavú lista, helymegjelöléseket nem tartalmaz, továbbá csak egy nagy léptékű térképvázlaton jelöli a halmokat. Mivel Virágh a terepen nem ellenőrizte vissza a térképekből nyert adatokat, ezért viszonylag nagy számban kerültek be a kataszterbe olyan kiemelkedések is, melyek nem halmok, hanem természetes háta, dombok, ormok stb. (A kataszterben szereplő kis-sárréti objektumok 13,5%-a ilyen.)

Ezt követően Szelekovszky László ismertette vázlatosan „Békés megye kunhalmjai”-t. Kataszterében a kis-sárréti részről 141-et sorol fel (1. táblázat); e listát nagyrészt az MRT 6. kötete alapján állította össze. Gyűjtése tartalmában elnagyolt, formájában kivonatos; a lista helymegjelölő koordinátákat nem tartalmaz; térképmelléklete nehezen értelmezhető.¹¹

2001-ben a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság működési területén az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete is összeállított egy halomkatasztrot, melyhez kimásolták Virágh Dénes fentebb már ismertetett adatait. Ez a munka a pontatlan azonosító koordináták miatt gyakorlatilag használhatatlan, és helyszíni terepbejárások sem történtek közben. A lista területünkről 33 olyan halmot tartalmaz, melynek a koordinátái többé-kevésbé megfelelnek a valóságnak (100 m-en belül pontosak) (1. táblázat).¹²

mounds were listed from our research area (Table 1).¹⁰ This compilation was largely based on the results of the ATH project, however, the author also carried out independent research in the archives. He relied heavily on the data of the first and second Hapsburg military surveys, but did not conduct field surveys for identifying the mounds. Indeed, the dataset is an inadequate list that shows the locations of the mounds only through marks on a large-scale map and does not provide spatial data. As Virágh did not verify the map-data through field investigations, a relatively large number of non-artificial, natural features were also included, such as ridges, hills and other rises (13.5% of the listed features from the Kis-Sárrét belong to this group).

Later on László Szelekovszky summarized the “Kuman-mounds of Békés County” in a cursory way. In his dataset, which is primarily based on volume no. 6 of the ATH, 141 mounds are listed from the Kis-Sárrét region (Table 1). His register is characterized by the schematic content and the futile set-up because it is lacking coordinates and the attached map can hardly be interpreted.¹¹

The Institute of Archaeological Sciences of the Eötvös Loránd Scientific University also created a mound register with respect to the KMNP territory in 2001, in which the above-mentioned data collected by Dénes Virágh was utilized. Owing to the inaccurate coordinates this study is practically useless, and field surveys were also absent. From our study area the dataset contains the coordinates of 33 mounds that are considered to be

¹¹ SZELEKOVSKY L.: Békés megye kunhalmjai. Békéscsaba 1999.

¹² Kunhalom és földvár kataszter. Készült az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete által átadott lista alapján. Kézirat. KÖH Szegedi Regionális Irodájának adattára, KÖI Sze 507/2001; KMNP Irattára.

¹⁰ VIRÁGH 1979, 119–121, 123–125, 137–138, Attachment No. 4

¹¹ SZELEKOVSKY L.: Békés megye kunhalmjai. Békéscsaba 1999.

A 2002. évvel lezárult ún. Kunhalom-program keretében a Kis-Sárrét halmai is felmérésre kerültek.¹³ Ez a kataszter az előző háromnál már részletesebb, sokoldalúbb és pontosabb, viszont kevés halmot tartalmaz: területünkön összesen 96-ot (1. táblázat).¹⁴ A felmérés további hátránya, hogy nagy számmal kerültek be az adatbázisba olyan természetes magaslatok, amelyek nem is halmok (ezek száma 59, mely az összes általuk felmért objektum 38%-a).

A fenti kutatástörténeti vázlatból jól kiolvasható, hogy a Magyarország Régészeti Topográfiája sorozat eredményeit a későbbi kutatóknak nem sikerült felülmúlni, hiszen kevesebb információ felhasználásával kevesebb halmot katasztereztek. Ennek legfőbb okát az MRT jól kidolgozott és bevált munkamódszerében,¹⁵ valamint a későbbi egyéb kataszterezések szakmai felkészületlenségében és forrásfelhasználási hiányosságában kereshetjük.

A felmérés tárgya és a kutatás módszerei

Halomnak nevezte az alföldi nyelvhasználat mindazon kiemelkedéseket, melyek az elmúlt régészeti korokból maradt, jól érzékelhetően ember alkotta (mesterséges), kúpszerű kiemelkedései a tájnak.¹⁶ Az archeológia – eredetük szerint – két alapvető csoportra osztja a halmokat. Túlnyomó többségük *halomsír* (*kurgán*), mely a nomadizáló lovas népek hagyatéka. Jóval kisebb számban találhatók meg a *lakóhalmok* (*tellek*), melyek települések voltak, és a folyamatosan egy helyben élésnek köszönhetik létrejöttüket.

Kataszterünk a kurgánokat és a telleket is tartalmazza. A felmérés elsődleges célja a természetvédelmi és tájképi értékkel bíró, valamint az eddig nem ismert

more or less accurate (i.e. within 100 meters of the actual location) (*Table 1*).¹²

The mounds of the Kis-Sárrét were also registered during the so-called ‘Kuman-mound program’ that ended in 2002.¹³ This dataset is more multi-faceted and more accurate than the previous three, however, it lists a fewer number of mounds, only 96, in our study area (*Table 1*).¹⁴ A further disadvantage of this study is that natural rises were also represented in the dataset in a great number; 59 of them were recorded making up 38% of the listed features.

The above research history confirms that later researchers have been unable to surpass the results of the Archaeological Topography of Hungary project, for they registered fewer mounds through the use of less information. The well-established and successful methodology of the ATH project,¹⁵ as well as the professional incompetency and the inappropriate utilization of resources of the later surveys were the major factors that gave rise to this issue.

The object and methods of the survey

The oral tradition of the Great Hungarian Plain marked the man-made, artificial, conical rises in the landscape that are associated with ancient, archaeological periods as *mounds*.¹⁶ Based on their formation processes archaeology divides the mounds into two major groups: a vast

13 TÓTH A.–TÓTH Cs.: A kunhalom-program általános tapasztalatai. In: A kunhalmokról – más szemmel. Szerk. Tóth A. Kisújszállás–Debrecen 2004. 171–180. A program Tóth Albert szakmai koordinálása mellett zajlott, de számos civil szervezet és önkéntes egyén is részt vett a felmérésben.

14 Országos kunhalom-kataszter és adatbázis. Kézirat. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Természetvédelmi Hivatala, Budapest – Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás. KMNPI Irattára.

15 JANKOVICH B. D.: A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban. Régészeti Továbbképző Füzetek 4. Budapest 1993.

16 A *kunhalom* kifejezés a 19. században született a nyelvújítás hatására, tehát egy mesterségesen képzett összetett szó. Első alkalommal Horvát István egy 1825-ös írásában találkozunk vele (Horvát I.: Rajzolatok a’ magyar nemzet legrégiebb történeteiből. Pest 1825.; jegyzetekkel ellátott hasonmás kiadása: A magyar nemzet eltitkolt évezredei 3., 2001, 68–71. rész). A kor kutatói még azt gondolták, hogy a halmos temetkezések a kunokhoz köthetők, a 20. századi hitelesítő feltárások azonban ezt megcáfolták. A nép a kunhalom szót nem ismerte (és földrajzi köznévként sem használta), hiszen például „Hegyes-kunhalom” vagy „Farkas-kunhalom” nevekkkel sohasem találkozunk. Azonban mint szakkifejezés meghonosodott nyelvünkben, és a társadalom is széles körben használja. A mai régészeti felfogás szerint nem szerencsés a kunhalom terminus alkalmazása, helyette a halomsírokra a *kurgán*, a lakóhalmokra a *tell* kifejezést, ha pedig általános értelemben használjuk, akkor a *halom* szót javasoljuk.

12 Register of kurgans and earthen forts. Created based on the register provided by the Institute of Archaeological Sciences at the Eötvös Loránd University. Manuscript. Archive of the Regional Office of NOCH in Szeged, NOCH Sze 507/2001; Archive of KMNPD.

13 TÓTH A.–TÓTH Cs.: A kunhalom-program általános tapasztalatai. In: A kunhalmokról – más szemmel. Ed.: Tóth A. Kisújszállás–Debrecen 2004. 171–180. The project was conducted under the professional supervision of Albert Tóth with the participation of numerous civil organizations and volunteers.

14 National kurgan register and database. Manuscript. Nature Conservation Office of the Ministry of Environmental Protection and Regional Development, Budapest – Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás. Archive of KMNPD.

15 JANKOVICH B. D.: A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban. Régészeti Továbbképző Füzetek 4. Budapest 1993.

16 The *kuman-mound* phrase is an artificially created, compound word that was introduced in the 19th century by the impact of neologism. First time it was used by István Horvát in his publication in 1825 (HORVÁT I.: Rajzolatok a’ magyar nemzet legrégiebb történeteiből. Pest 1825.; its annotated facsimile: A magyar nemzet eltitkolt évezredei 3., 2001, part 68–71). While early researchers believed that the burial mounds were erected by the kumans, excavations in the 20th century confuted this theory. In the oral tradition the *kuman-mound* phrase did not exist, and was not used as a geographic term either; therefore, we cannot find such examples as “Hegyes kuman-mound” or “Farkas kuman-mound”. However, the word as a technical term has penetrated into the language, and it is generally used. According to current archaeological perspective, the *kuman-mound* term is inappropriate, for burial mounds the *kurgan*, for settlement mounds the *tell* phrase need rather to be used. For generally speaking we suggest to use the *mound* phrase.

halmok felkutatása volt, ezért a kataszterezéssel együtt természetiállapot-felmérést is végeztünk, azonban a régészeti és tájrégészeti szempontokat is mindvégig szem előtt tartottuk.¹⁷

Kutatási módszerünk, hogy a szakirodalmi, levéltári, adattári gyűjtést és a terepbejárás munkálatokat párhuzamosan végezzük. Ez azt jelenti, hogy ha bármilyen új adat, hivatkozás kerül elő, azt igyekszünk minél előbb a helyszínen is visszaellenőrizni. Így egy folyamatosan bővülő, teljességre törekvő adattár jön létre. Célunk, hogy minden egyes halomról gyűjtsünk információkat, és a lehetőségekhez mérten megpróbáljuk több oldalról, több szemszögből is megvizsgálni őket.

Azért kell hangsúlyozni az adatok fontosságát, mert egyedül ezekből tudunk kiindulni, ezek alkotják a kutatás gerincét és alapját. Ezért érthetetlen, hogy a halomkataszterezési munkák jó része miért csak érintette, de nem hasznosította a kéziratos térképeket, levéltári és adattári forrásokat, melyek összessége pedig kimeríthetetlen „aranybányának” tűnik. Egy adott területen a helyi viszonyokat (földrajzi adottságokat, régészeti jelenségeket, a néprajzi kultúrát stb.) is figyelembe kell vennünk, hogy hiteles és pontos képet kapjunk. Ahhoz azonban, hogy ismereteinket bővítsük, több szálon kell elindulnunk, több kutatási területen vizsgálódnunk, s ez a feladat hosszú távon csak csapatmunkában végezhető el.

Külön kell szólnunk a kéziratos térképek jelentőségéről (3–5. kép). Igyekeztünk a terület minden érdemi, halmainkról közvetlenül vagy közvetve információkat hordozó térképet felkutatni és feldolgozni. Különösen fontos ez, hiszen régi térképeink hűen tükrözik egy adott időszak földrajzi környezetét, a térforma és vízrajz jellemzőit, a táj változását, határrészek, települések, dűlőutak, tanyák létrejöttét, megszűnését, átalakulását, a határok nyomvonalait, régi faluhelyeket, templomromokat, kereszteket, épületeket s egyéb emberi létesítményeket, a nevek történeti rétegződését, változatait, a növényzeti borítottságot, művelési ágakat stb. És míg az írott adatokból sokszor csak egy név, körülmény vagy esemény bontható ki, addig a térképek a vizsgált tárgy térben való helyzetét, fekvését is megmutatják. „A térképet nem helyettesítheti az adott területről készült részletes leírás sem, mivel annak alapján nem tudjuk a felszínt úgy megismerni, mintha térképen szemlélnénk azt. [...] Az írásos adatok sok esetben nem nyújtanak részletes, kielégítő magyarázatot a települések kialakulására és földrajzi helyzetére. [...] A múlt térképeinek tanulmányozása alátámaszthatja a történelmi események hitelességét, ugyanakkor új adalékokat nyújthat a [...] történelmi kutatásokhoz.”¹⁸ Nem véletlen például,

majority are *burial mounds* (i.e. *kurgans*) erected by nomadic horse-rider peoples, while the number of *settlement mounds* (i.e. *tells*), arisen due to long-lasting, permanent occupation, is significantly lower.

Our register contains both kurgans and tells. The primary goal of the survey was to map mounds of natural protection and landscape value, and to search for previously unknown ones. Therefore, while registering the mounds, we surveyed their current natural conditions and also considered their archaeological and landscape archaeology viewpoints.¹⁷

As for our methodology, data collection from scientific literature and various archives was carried out simultaneously with field surveys. Therefore, if any new data or site reference emerges we make an effort to ground control it as soon as it is possible. Consequently, a continually growing database is being developed. We aim to collect data on each mound and investigate them from multiple perspectives.

The importance of data must be emphasized because they are the only sources that we can proceed, they are the foundation for the research. That is why it is inexplicable why most of the previous register works have not properly considered the original hand-drawn maps and other, primary sources in the archives. These datasets appear to be “inexhaustible gold-mines”. In order to achieve an accurate picture of a given area the local conditions, such as geographic characteristics, archaeological features, and ethnological heritage, also need to be taken into consideration. For the improvement of our knowledge multiple lines of evidence and several study areas must be consulted and that requires long-term team work.

The significance of the hand-drawn maps must be particularly stressed (Fig. 3–5). We attempted to search for and analyze each of the relevant maps that could potentially provide direct or indirect data on the mounds in the study area. It is a primary concern, as our old maps adequately reflect the geographic context of a region in a given period, this includes the geomorphological and hydrological characteristics, the changes in the landscape, the formation, abandonment and modifications of vicinities, settlements, roads and farmsteads over time, the boundary lines, the old villages, the ruins of churches, the crucifixes, the buildings and other facilities, as well as the subsequent historical names and their variants, the vegetation and the cultivated plots. While written sources many times only indicate one particular name, circumstance or event, maps tend to display the spatial location of the studied object too. “Maps cannot be replaced by even a detailed description of a given area because, based on that, we

17 Ökológia (florisztikai) szempontból irreleváns egy halom eredete, ezért használjuk egységes gyűjtőfogalomként a halom kifejezést.

18 DOMOKOSNÉ MEGYESI É.–DOMOKOS T.: Adatok Békés megye térképtörténetéhez (a XVI. század elejétől 1918-ig). »Fekete könyvek« kultúrtörténeti sorozat 15. Békéscsaba, 1988. 7–8.

17 From an ecological (floral) point of view the origin of a particular mound is irrelevant, that is why we use the *mound* phrase as a collective category.

hogy a fontosabb határperek határjárásait nemcsak oklevélben rögzítették, hanem külön e célból térképet is készítettek hozzájuk.

A kéziratos térképeken a halmokat még következesen, sokszor külön erre a célra fenntartott jelölésekkel ábrázolták, hiszen a tájékozódásban és a határviszonyok rögzítésében betöltött szerepük a mainál lényegesen nagyobb volt. Ritkán így is előfordulhat ingadozás egy-egy térképszelvényen, főleg a nevek (a névírás) terén, ez azonban a térképalkotók helyismeretének hiányával vagy idegen származásával magyarázható (a katonai felméréseket például osztrák mérnökök végezték, akik saját hallásuk után jegyezték le a neveket, ezért számos elírás történt). Ezzel együtt, ha egy régi kéziratos térképen egy kiemelkedést halomként tüntetnek fel és a környező, jól ismert halmok is ugyanezt a jelölést kapták, biztosak lehetünk benne, hogy a vizsgált magaslat is halom, legalábbis a térkép alkotója szerint az. Nekünk pedig (egy-két kivételtől eltekintve) nincs jogunk ezt felülbírálni, megkérdőjelezni, hiszen a rajzoló a kérdéses halmot még a 18–19. századi, sokkal eredetibb állapotában látta, mi pedig már csak a nagy léptékű tájátalkítás és intenzív mezőgazdasági művelés utáni képét ismerjük.

A régi térképek számunkra azért is lényegesek, mert legtöbb esetben csak ezeken szerepelnek a már nem létező halmok. A még ma is meglévő összegejtése mellett az elpusztított halmok számbavétele is kikerülhetetlen feladat, hiszen ezek ismerete nélkül nem vizsgálható a halmok rendszere, egymáshoz való viszonya, sűrűsége, térbeli elhelyezkedésük jellemzői, összefüggései stb. Arról nem is beszélve, hogy minden egyes halom (akár létező, akár már nem) egy-egy lelőhely, amit nyilvántartásba kell venni. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a mára teljesen elszántott (esetleg elhordott) halmok az egykori történeti talajszint alatt még magukban rejthetik eredeti, központi temetkezésüket. Ezért csak akkor tekintettünk már nem létezőnek egy halmot, ha teljes egészét elpusztították, vagy ha annyira elszántották, hogy a terepen már nem lehetett meghatározni és azonosítani. Minden más esetben létező halomról beszélünk, még akkor is, ha már csak kisebb kiemelkedésként mutatkozik, esetleg csomk vagy darabka áll belőle.

Minden azonosított halmot helyszíni szemle során a terepen is felkerestünk és feljegyeztük legfőbb adatait: felmértük állapotukat, a növényzeti borítottságot és annak minőségét, műholdas helymeghatározással felvettük központi koordinátájukat, megbecsültük relatív magasságukat és átmérőik hosszát. Az állapotfelmérésnél a kutatás eredeti céljának megfelelően a természetvédelmi szempontok domináltak.

A vizsgált terület körülhatárolása és a felmért halmok száma

Beszámolónkban a Kis-Sárrétnek a mai Békés megyéhez tartozó részén fellelhető halmokat ismertetjük. A felmérés során a tágabban értelmezett Kis-Sárrét termé-

cannot get acquainted with the surface to the same degree as we would by looking at it on a map. [...] Written sources often do not provide circumstantial, satisfying explanations for the development and the geographic position of settlements. [...] Study of the old maps may confirm the authenticity of particular historical events and can provide new data [...] for historical research.”¹⁸ It is not by chance that on-the-spot surveys related to more significant boundary issues were documented not only in charters, but specified maps were also created.

On hand-drawn maps mounds were consistently displayed, frequently by means of specific marks, and the mounds played a much more vital role in the orientation, as well as in the designation of boundary conditions than they do today. Yet, inconsistencies, particularly with respect to names (i.e. name variants), scarcely occur on some map sections, and can be explained by the map-makers' insufficient knowledge of local conditions or their foreign origin. For example, the military surveys were conducted by Austrian engineers who documented the names by sound resulting in numerous misspellings. Regardless, if a rise was marked as a mound on an old hand-drawn map and the neighboring, well-known mounds were displayed alike, we can be sure that the rise is an actual mound, at least according to the map-maker. With few exceptions we are not entitled to challenge and overwrite them, since the drawer saw the given mound in its more genuine condition during the 18th or 19th centuries while we only witness the modern condition that has been affected by large-scale landscape modifications and intensive cultivation.

Old maps are essential for us because in most cases the non-existent mounds are only visible on them. In addition to recording the extant mounds, the registration of the destroyed ones is also an unavoidable task. Without knowing them, the system of the mounds, as well as the characteristics of their spatial distribution, their relationship and density etc. cannot be analyzed. Moreover, each mound, let it be existent or non-existent, is an archaeological site to be registered. It is also notable that completely plowed-out (or entirely quarried) mounds may still contain the original, centrally located burials below the ancient surface. Accordingly, we considered a mound non-existent only if it is completely destroyed or if it has been plowed out to such an extent that it is impossible to identify it in the field. In all other cases we regard a particular mound as being extant, even if only a small rise is seen, or it is truncated.

Each identified mound was ground controlled and their major characteristics were recorded during which their condition, the vegetation cover, and its quality

¹⁸ DOMOKOSNÉ MEGYESI É.–DOMOKOS T.: Adatok Békés megye térképtörténetéhez (a XVI. század elejétől 1918-ig). »Fekete könyvek« kultúrtörténeti sorozat 15. Békéscsaba, 1988. 7–8

szetföldrajzi fogalmát vettük alapul; Kis-Sárrétet azonosítjuk azt a területet, mely a Sebes-Körös alsó szakaszának vízgyűjtő medencéjét és közvetlen mellékfolyóit jelenti (3. kép). Ez a táj a történeti időkben nagyrészt Bihar vármegyéhez tartozott (ez alól csak Bélmegyer, Doboz, Tarhos és Vésztő a kivétel, melyek korábban is Békés vármegyébe estek).

A jelentés a következő települések halmait tartalmazza: Bélmegyer (6305 ha), Biharugra (5284 ha), Doboz (5447 ha), Geszt (5139 ha), Körösnagyharsány (1991 ha), Körösújfalu (2530 ha), Méhkerék (2585 ha), Mezőgyán (5986 ha), Okány (7062 ha), Sarkad (12 557 ha), Sarkadkeresztúr (3530 ha), Tarhos (5745 ha), Vésztő (12 570 ha) és Zsadány (6584 ha). Nem találtunk halmot Kötegyán (4295 ha) és Újszalonta (2083 ha) határában. A felmérés 16 településének összterülete 89 693 ha-t tesz ki (vagyis közel 897 km²), mely a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság teljes működési területének 11,2%-át jelenti.

Összesen 314 halomról gyűjtöttünk információkat (2. kép); település szerinti eloszlásukat a 2. táblázat foglalja össze. A legtöbb halmot a Kis-Sárréten a nagyobb erek és oldalágaik mentén, valamint a kiterjedtebb medencék (laposok, síkok) partjain, félszigetein, szigetein találjuk.

Beszámolóm a 2010. augusztus 31-ig tudomásunkra jutott halmokat dolgozza fel. Újabb térképek, források előkerülésével, terepi azonosítással a közeljövőben még további halmok előkerülésére számítunk.

were described. Central coordinates were taken by GPS, and their relative heights and diameters were estimated. In accordance with the original research goal, natural protection aspects prevailed in the course of these surveys.

Defining the study area and the number of registered mounds

The current report aims to summarize the data on mounds located in the Kis-Sárrét within the boundary of modern Békés County. We treated the natural geographic concept of the Kis-Sárrét in a broader sense during the survey. As such, the study area includes the lower catchment basin of the Sebes-Körös and its direct tributaries (Fig. 3). In historical times most of the region belonged to Bihar County, excluding Bélmegyer, Doboz, Tarhos and Vésztő that were located in Békés County previously as well.

Our paper includes the mounds of the following towns: Bélmegyer (6305 ha), Biharugra (5284 ha), Doboz (5447 ha), Geszt (5139 ha), Körösnagyharsány (1991 ha), Körösújfalu (2530 ha), Méhkerék (2585 ha), Mezőgyán (5986 ha), Okány (7062 ha), Sarkad (12,557 ha), Sarkadkeresztúr (3530 ha), Tarhos (5745 ha), Vésztő (12,570 ha) and Zsadány (6584 ha). No mounds were found in the vicinities of Kötegyán (4295 ha) and Újszalonta (2083 ha). The total area of the surveyed 16 towns is 89,693 ha (approximately 897 km²) and makes up 11,2% of the jurisdiction of the Körös-Maros National Park Directorate.

	1	2	3	4	5	6	0	Σ
Bélmegyer	0	0	4	12	9	3	1	29
Biharugra	0	3	9	12	13	10	5	52
Doboz	0	1	0	2	0	0	0	3
Geszt	0	3	12	15	5	1	8	44
Körösnagyharsány	0	0	1	3	6	0	1	11
Körösújfalu	1	1	3	3	18	5	1	32
Kötegyán	0	0	0	0	0	0	0	0
Méhkerék	0	0	2	1	0	1	1	5
Mezőgyán	0	1	2	8	5	0	1	17
Okány	0	0	0	0	3	1	0	4
Sarkad	1	0	1	1	2	0	0	5
Sarkadkeresztúr	0	1	0	14	0	0	1	16
Tarhos	1	0	0	0	1	5	0	7
Újszalonta	0	0	0	0	0	0	0	0
Vésztő	1	2	8	6	23	10	5	55
Zsadány	0	3	6	8	8	5	4	34
Σ	4	15	48	85	93	41	28	314

2. táblázat: A 2010. évi Békés megyei kis-sárréti halomfelmérés eredményei jelentőség-beosztás (1–6. és 0. kategória) szerint

Table 2: The results of mound surveys in the Kis-Sárrét in Békés County by significance categories (Categories no. 0–6)

A halmok jelentőség-beosztása

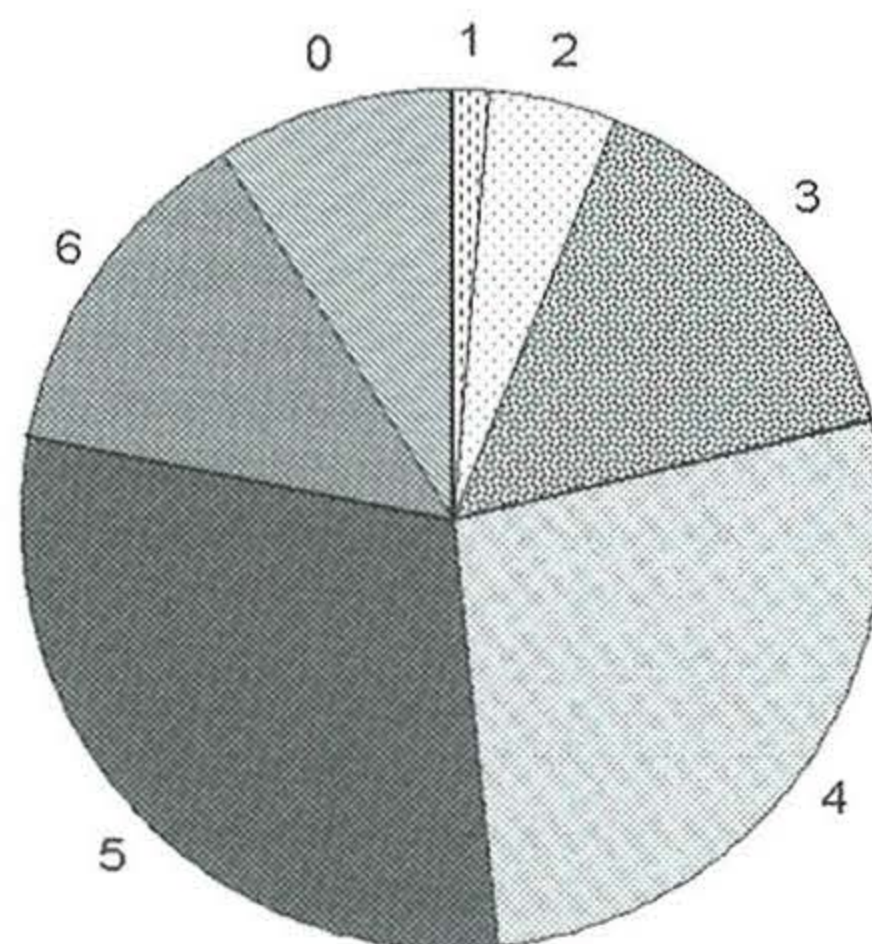
A halmok nagy mennyisége és eltérő természetvédelmi, történeti és tájképi értéke megkívánja, hogy bizonyos kategóriákat állítsunk fel rangsorolásukra. Mivel a felmérés elsődleges célja a természetvédelmi és táji szempontból értékes, de eddig ismeretlen halmok feltérképezése volt, ezért a jelentőség-beosztás is ennek figyelembevételével történt. Azért van szükség az értékességi rangsorolásra, hogy a gyakorlati védelem megkezdésekor dönteni lehessen, mely halmok élveznek elsőbbséget. Ahhoz ugyanis, hogy gyakorlati védelmük megindulhasson, ismernünk kell a legfontosabb, legvédendőbb, legveszélyeztetettebb halmok sorát. Természetesen a jelentősnek minősített halmok előnyt élveznek, mert ezek esetében „még van mit megmenteni”. Egy hétfokú skálát (1–6 és 0) dolgoztunk ki, melynél a *jelentős* halmok az 1-es, 2-es és 3-as, a *nem jelentős*ek a 4-es és 5-ös, a már *elpusztított* halmok pedig a 6-os és 0-s kategóriába kerülnek (2. táblázat, diagram).

Data on altogether 314 mounds was collected (Fig. 2). Their distribution by town is summarized in Table 2. A majority of the mounds in the Kis-Sárrét are situated along major streams and their tributaries, as well as on the banks, peninsulas and islands of larger basins.

The current report is concerned with the mounds that we were aware of till August 31, 2010. By consulting further maps and other primary sources, as well as conducting field surveys, more mounds are expected to be discovered in the near future.

Classification of mounds by their significance

The numerous and various natural, historical and landscape values of the mounds make the establishment of specific categories necessary for classifying them. Since the primary goal of the survey was to map previously unknown mounds valuable from natural protection and landscape perspectives, the classification by their significance was governed by this aspect as well. The es-

A felmért halmok jelentőség-kategóriák szerinti megoszlása

The distribution of the surveyed mounds by significance categories

1-es kategória. Ezek a legértékesebb halmok: kiemelkedő régészeti lelőhelyek és alapvető, meghatározó elemei a tájnak. Számuk 4, ami az összes 1,3%-a.

2-es kategória. Azok a halmok szerepelnek itt, melyeken összefüggő, de kevésbé értékes gyepterület található, vagy tájképileg nagyobb jelentőséggel bírnak. Számuk 15, ami az összes 4,8%-a.

3-as kategória. A tájképileg már jelentőséggel bíró (1,1 m-nél magasabb), valamint a régészetileg vagy történetileg kiemelkedő halmokat soroltuk ide (utóbbiak általában fontos lelőhelyek, például telkek vagy középkori templomalapot, temetőt rejtenek magukban). Számuk 48, ami az összes 15,3%-a.

4-es kategória. Azok a halmok, melyek természetvédelmi és tájképi értéke nem meghatározó, területük legnagyobb részét szántják, fennmaradásukat azonban egy rajtuk vagy közelükben található objektum (háromszögelési pont, dűlőút, útszél, fasor, erdősáv, gyepszél,

establishment of a value-classification is inevitable prior to protection works, for it facilitates in the prioritization of mounds. Indeed, for launching the actual protection we must be aware of the most important and the most endangered mounds that are in most need of protection. Certainly, mounds that are classified as significant take priority and this indicates that 'there is still something to be rescued'. We developed a 7-level system (from 0 to 6), in which *significant* mounds belong to categories no. 1, 2 and 3, *non-significant* ones to no. 4 and 5, while categories no. 6 and no. 0 represent *completely destroyed* mounds (Table 2; diagram).

Category no. 1. These are the most valuable mounds and are remarkable archaeological sites, as well as fundamental landmarks. In total there are 4 of these sites, which is 1.3% of the total amount.

Category no. 2. Mounds belonging to this category are covered with evenly distributed grass of low value,

csatornaszél stb.) elősegítheti. Ezek közül 85-öt térképeztünk fel, ami az összes 27,1%-a.

5-ös kategória. Ezek a halmok tájképileg nem meghatározók (általában 1 m-nél alacsonyabbak), egész felszínük mezőgazdasági művelés alatt áll. Sokuk már közel áll ahhoz, hogy teljes mértékben elszántsák őket. Számuk 93, ami az összes felmért halom 29,6%-a.

6-os kategória. Ide tartoznak az elpusztított halmok közül azok, melyeket elszántottak vagy elhordtak, vagyis földfelszíni részük megsemmisült (halomhelyek). Ezek nyilvántartásba vétele azért is fontos, mert a föld alatt valószínűleg még fellelhető a halom alaptermetkezése, illetve egyéb, ehhez kapcsolódó régészeti objektum. Számuk 41, ami az összes 13%-a.

0-s kategória. A halmot alaptermetkezésével együtt elpusztították. Leggyakoribb eset, hogy az egész halmot (legtöbb esetben az alatta lévő oromvonulatot, hátat is) elbányászták. Előfordul még – általában belterületeken –, hogy a halmot elplanírozták, helyét feltöltötték és beépítették. Ezekből 28-at találtunk, ami az összes 8,9%-a.

A jelentős halmok (1–3 kategória) száma összesen 67 (21,4%), a nem jelentősek (4–5 kategória) száma 178 (56,7%), elpusztítottak tekinthető (6 és 0 kategória) 69 halom (ez 21,9%-ot tesz ki). – Természetesen egy halom jelentőség-besorolása megváltoztatható abban az esetben, ha újabb növényzeti, régészeti, történeti stb. adat kerül elő róla.

A Békés megyei Kis-Sárrét halmainak néhány sajátossága

Általánosságban elmondható, hogy a vizsgált terület halmai alacsonyak, kisméretűek, ezért kevésbé karakteresek („jellegtelenebbek”), mint más felmért tájegységeken megfigyelt halmok. A 262 relatív magassági adattal rendelkező halom átlagmagassága 0,85 m (a legnagyobb – a vésztői Mágori-domb – 7,5 m, míg a legkisebb csak 0,1 m-es magasságot mutat).

Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy felszínük nem őrzött meg értékes növénytakarásokat (lőszfálnövényzetet és löszgyepet), hiszen minél magasabb és meredekebb egy halom, annál nagyobb valószínűséggel marad fenn rajta az eredeti növényzet. Itt a legjobb állapotú, megújuló növényzetű halmokat is csupán másodlagos löszgyep borítja. Egyetlen halmon sem került elő a lőszfálnövényzetet jelző taréjos búzafű (*Agropyron pectiniforme*). Ennek a botanikai „értéktelenségnek” további oka lehet, hogy kevés az „elzárt”, vagyis közigazgatási határvonalon (településhatáron, államhatársávban) álló halom, ugyanis hajdan e vidéken elsősorban a vízrajzi objektumokhoz igazították a határokat. Továbbá a Nagy-Sárrétre hasonlóan a folyószabályozások előtti kevés termőterület miatt itt is minden talpalatnyi földet megműveltek, és ez alól a legmagasabb térszíneken álló halmok sem voltak kivételek. Az elsődleges szikes gyepeken álló halmok megőrizték eredeti növényzetüket, hiszen ezeket sohasem szántották – ilyen a Három Juhász halma (9. kép) vagy

or are quite important landmarks. There are 15 sites in this category comprising 4.8% of the total amount.

Category no. 3. Mounds of significant landscape value, exceeding the height of 1.1 m, and mounds important from archaeological or historical terms were included in this category. These are usually prominent sites, such as tells, or Medieval Age churches, cemeteries were established on top of them. Their number is 48, and that is 15.3% of the total amount.

Category no. 4. This is the category for the mounds without substantial natural and landscape value. Most of their surface is plowed, but their protection may be facilitated by features located on or near them (e.g. triangulation point, dirt road, roadside, treeline, woods, grass-margin, canal-margin etc.). 85 of this type were mapped equaling 27.1% of all sites.

Category no. 5. Mounds that have no substantial landscape value, in general lower than 1 m, and their whole area is cultivated. A lot of them are expected to be plowed out completely in the near future. There are 93 sites, which is 29.6% of the total amount.

Category no. 6. These are mounds that have already been plowed out or spoiled, i.e. their exposed surface feature has been completely destroyed. However, it is important to register them because the primary burials and other related subsurface features may still be intact. There are 41 sites in this category making up 13% of the total amount.

Category No. 0. These mounds are completely demolished, including their primary burials. Most frequently the mound as a whole, together with the rise underneath, has been quarried. It also occurs, generally in towns, that a mound was leveled, its previous location was filled and built upon. 28 mounds of this type were found, accounting for 8.9% of the total amount.

The number of significant mounds (Categories no. 1 to 3) is 67 (21.4%), the amount of insignificant ones (Categories no. 4 and 5) is 178 (56.7%), while 69 mounds are considered to be entirely destroyed (Categories no. 6 and 0) (21.9%). Certainly, the categorization of a given mound may be altered if new botanical, archaeological, and/or historical etc. data emerges.

Some characteristics of the mounds in the Kis-Sárrét in Békés County

Generally speaking, the mounds located in the study area are low and small, therefore they are not as similar to the ones known in other regions. The mean height of the 262 mounds with relative height data is 0.85 m. The highest mound, the tell of Vésztő-Mágor, is 7.5 m, while the lowest one measures only 0.1 m.

This fact may have also contributed to the phenomenon that mound surfaces did not preserve valuable plant communities, such as loess wall vegetation and loess grass, as the higher and steeper a mound is, the more likely that the original vegetation is preserved. In our area even the best-preserved mounds with renew-

a sarkadkeresztúri halomcsoport –, viszont ezek vegetációja lényegileg semmiben sem különbözik egy természetes szikpadka növényzetétől, a löszfalnövényzet pedig minden esetben hiányzik róluk.

Ha természeti állapotukat tekintve nem is túl értékesek e halmok, akadnak közöttük olyanok, melyek régészeti szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírnak, ilyenek például a lakóhalmok (tellek). Híres lelőhely a vésztői Mágori-domb, a tarhosi Vár-domb vagy a sarkadi Peckes-vár-halom (más nevén Peckesi-domb).

További kuriózum a sarkadkeresztúri és a bélme gyeri kurgánmező; mindkét csoportosulás alacsony halmokból áll, megmaradásukat a legelőterületnek köszönhetik. Előbbi 14, utóbbi 9 halmot számlál. Nagyon érdekes a vésztői-körösújfalui halomsorozat is, ahol a halmok szabályos rendben, a hajdani Kis-Sárrét központi medencéjének déli partvonalán követik egymást. Itt összesen 52 halomról van tudomásunk.

Meg kell emlékeznünk a Geszt és Zsadány között elterülő Begécsi-víztároló halmairól is, melyek közül többen túléltek az építési munkálatokat, és a halastórendszer medencéiben, vízzel elárasztva ma is fennállnak. (Ilyen a vízből kiemelkedő, befásodott Tegze halma vagy a Gyilkos-domb, melyhez töltés vezet be, és melynek tetejére a szocializmusban emeletes vendégházat építettek a vadászni idelátogató magas rangú vendégeknek.) A víztároló területén összesen 18 halom állt, ezek közül legalább 6 még ma is létezőnek mondható. A Biharugrai-halastavak ÉK-i tava is magában rejt egy halomhelyet; itt állt a Zöld-halom, melynek anyagát a tavak építéséhez hordták el (emlékét a szomszédos tóegység „Zöld-halom-tó” neve őrzi). A víztározó területén történt geomorfológiai változásokat térképek segítségével Virágh Dénes is nyomon követte.¹⁹

Végül érdemes szót ejteni a Zsadány-Fancsikapuszta és Biharugra-Peszere között húzódó, legalább 24 tagból álló halommezőről is. Ez a terület ugyanis kiemelten alkalmas lehetne egy lokális turistaút vagy helyismereti-természetvédelmi tanösvény (például „Halmok útja”) kiépítéséhez, melynek átgondolt megvalósítása a halmok védelmének ügyét érdemben is előbbre vihetné (művelés alóli kivonás és visszagyepesítés, természeti nevelés, tudatformálás, helyi értékek megismerése és megmentése stb.).

A halmok neveiről

A halmok nevein keresztül keresztmetszetet kapunk a történeti változásokról (például egy halom tulajdonosainak soráról), ezért is hangsúlyozzuk a helynevek eredetiségének fontosságát. A 314 felmért halomból 95 rendelkezik névvel (30,3%), 219 pedig névtelen (69,7%). (Ez az arány a további adatgyűjtésekkel természetesen még némileg javulhat).

able vegetation are covered with only secondary loess grass. The typical loess wall species, the crested wheatgrass (*Agropyron pectiniforme*) was not observed on any mound. As a further reason for this botanical “insignificance”, the few ‘isolated’ mounds located along administrative boundary lines (i.e. town or state boundaries) may also be considered, since these boundaries were primarily geared to particular hydrological features in the region. In addition, similarly to the Nagy-Sárrét, owing to the small area available for agriculture prior to water regulation works each tiny piece of land was cultivated. Even mounds standing on the highest elevations were not exceptions. Since they have never been plowed, mounds on primary alkaline grasslands, such as the Három Juhász mound (Fig. 9) or the mound-group in Sarkadkeresztúr, have preserved their ancient vegetation. However, these plant communities are basically the same as those of on a natural salt berm, while the loess wall vegetation is completely missing.

Although these mounds are not remarkably valuable in respect to their natural condition, several of them are particularly important in archaeological sense, such as the settlement mounds (tells). The Vésztő-Mágor hill, the Várdomb in Tarhos or the Peckes-vár mound (or Peckesi-domb) in Sarkad are all famous sites.

The mound-groups in Sarkadkeresztúr and Bélme gyer are also unique. Both groups are composed of low mounds preserved by pasturelands and the former one contains 14, while the latter one 9 mounds. The mound-group in Vésztő-Körösújfalú, in which the mounds evenly follow one another on the southern bank of the central basin of the Kis-Sárrét, is remarkably interesting too. The known number of mounds belonging to this group is 52.

The mounds of the Begécs reservoir between Geszt and Zsadány are also worth mentioning. Several of them survived the construction works and are still standing in the basins of the fishing lake network surrounded by water, including the Tegze mound which is covered with trees and the Gyilkos mound which is linked to the shore by a levee. On the top of the latter site a 2-storied guest-house was built during the communism for high-status visiting hunters. In the territory of the reservoir a total of 18 mounds were known, at least six of which can still be considered to be extant. The earth of the Zöld mound, which had been erected in the area of the northeastern unit of the modern fishing lakes at Biharugra, was utilized for the construction of the lakes. The adjacent lake unit (Zöld-mound-lake) was named after the mound. By means of maps Dénes Virágh also tracked the geomorphological changes in the reservoir area.¹⁹

Finally, the group of mounds between Zsadány-Fancsikapuszta and Biharugra-Peszere consisting of a minimum 24 features must also be noted. This area

19 VIRÁGH 1979, 123–125, 137–138.

19 VIRÁGH 1979, 123–125, 137–138

A Békés megyei Kis-Sárrét halomnevei a régi vízrajz (Hajlás-domb, Jerczi-derék-halom, Körtvély-halom, Simota-halom), térformák (Fehér-háti-laponyag), növényzeti borítottság (Bodzás-domb, Burjányos-halom, Székes-halom, Töviskes-halom), művelési ágak (Hosszú-rét-halom, Szőlőskerti-domb, Tarló-domb), állattenyésztés (Bikás-halom, Disznó-halom, Marhás-halom, Meny-akol-halom, Szállás-halom) emlékét őrzik. Régészeti-helytörténeti szempontból is érdekesek, hiszen egy-egy névalakban középkori falu vagy birtoktest nyoma bújhat meg (Csótlaposi-domb, Gyaraki-halom, Kóti-domb, Mágori-halom, Mogyorósi-domb, Püski-domb, Vátyon-halom). Van, amikor a név középkori templomromra vagy faluhelyre utal (Kápolna-halom, Megyer-Telek-halom, Nagyteleki-domb, Szentegyház, Telek-halom, Templom-halom). Egyes halomnevekben őskori település (Földvár-halom, Peckes-vár-halom, Vár-domb), egyéb megtörtént esemény vagy néphagyomány (Akasztófa-halom, Gyilkos-domb, Három Juhász halma, Ördögégető, Parti-földház-halom, Strázsa-halom) emléke maradt fenn. A leggyakoribb eset azonban, hogy a halom a nevét egykori tulajdonosáról vagy valamely környékbéli személytől vette (Balog halma, Farkas halmái, Jegyző-domb, Kovács Péter halma, Makra halma, Mészáros-halom, Nagy Viktor bácsi dombja), esetleg a név a halom valamely tulajdonságára utal (Hármas-halom, Hegyes-halom, Kalap-halom, Kettes-halom, Kis-halom, Nagy-halom, Rókalyuk-halom, Vágott-halom).

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy egyetlen halomnak sem adtunk mesterségesen kitalált fantáziánévvel, kizárólag eredeti forrásokból és gyűjtésekből származó neveket használunk. Nem értünk egyet ugyanis azzal a nézettel, hogy ha egy halomnak nincsen neve (sokszor azért, mert nem is néztek kellőképpen utána), akkor adni kell neki. Hosszú távon ez azért is veszélyes, mert ha időközben előkerül a halom eredeti, természetes neve, akkor már igen nehéz felcserélni a már köztudatba ivódott, rögzült, nyilvántartásba vett mesterséges névvel.

Védelmi problémák, gyakorlati teendők

A legtöbb alföldi halomra ma a legnagyobb veszélyt a folyamatos és intenzív földművelés, a nagyméretű és nagy súlyú munkagépekkel történő mélyszántás jelenti (6. kép). Éppen ezért megmaradt halmaink természetvédelmi jelentősége igen nagy, mert néhányuk „még őrzi az alföldi erdőssztyepp növényzetének töredékeit, kicsiny foltjait, pl. a lösz félsivatagi jellegű taréjos búzafű – heverő seprőfüves-társulást, olykor a halmok lábáig hatoló sziki gyepeket, zárt, dúsfüvű sztyeppréteket; olyan közösségeket és velük számos ritka növényfajt, amelyek egykor az Alföld főleg lösszel borított felszínén gyakoriak voltak, de a szántóföldi művelés következtében csaknem teljesen eltűntek. Esetenként ez a vegetáció csupán a magaslatok oldalaira felhatolva menekült meg a felszántástól; így váltak a halmok az egykori

would be highly suitable for establishing a local-scale tourist route, as well as a local-knowledge or natural protection footpath (e.g. Path of Mounds). The deliberate execution of these ideas would substantially promote the matter of mound protection (e.g. rollout and swarding, environmentally conscious education, raising awareness, cognition and saving of local values etc.).

About the names of the mounds

Through the names of the mounds we gain a better understanding of historical changes (e.g. the subsequent owners of a given mound), hence, we emphasize the importance of the originality of the toponyms. 95 out of the 314 registered mounds have names (30.3%), while 219 have not (69.7%). Certainly, the proportion may be slightly increased by further research.

The names of the mounds of the Kis-Sárrét in Békés County derive from ancient hydrology (Hajlás hill, Jerczi-derék mound, Körtvély mound, Simota mound), topography (Fehér-háti-laponyag), vegetation (Bodzás hill, Burjányos mound, Székes mound, Töviskes mound), modes of cultivation (Hosszú-rét mound, Szőlőskerti hill, Tarló hill) or animal husbandry (Bikás mound, Disznó mound, Marhás mound, Meny-akol mound, Szállás mound). They are intriguing from the archaeological or the local historical point of view as well, for several names may be related to Medieval Age villages or properties (Csótlaposi hill, Gyaraki mound, Kóti hill, Mágori mound, Mogyorósi hill, Püski hill, Vátyon mound). They may also imply Medieval Age churches or settlement sites (Kápolna mound, Megyer-Telek mound, Nagyteleki hill, Szentegyház, Telek mound, Templom mound). Some other names refer to prehistoric settlements (Földvár mound, Peckes-vár mound, Várdomb), historical events or traditions (Akasztófa mound, Gyilkos hill, Három Juhász mound, Ördögégető, Parti-földház mound, Strázsa mound). However, most commonly the mounds were named after their owners or other persons who lived nearby (Mound of Balog, Mounds of Farkas, Jegyző hill, Mound of Kovács Péter, Mounds of Makra, Mészáros mound, Nagy Viktor bácsi hill). The names may be indicative of specific characteristics as well (Hármas mound, Hegyes mound, Kalap mound, Kettes mound, Kis mound, Nagy mound, Rókalyuk mound, Vágott mound).

It is important to note that we did not propose name to any mound, only names found in original sources and identified during surveys were used. We do not share the view that mounds without known names must be labeled because a lot of times the name has not been searched for. In the long-term it is unadvisable to name unknown mounds, for if the historical name of a given mound was eventually found out it would be rather difficult to change the widely used, already registered, fake name.

természetes növényzet szigeteivé.²⁰ De e növényfajok és társulások nemcsak a botanikusoknak és természetvédőknek lehetnek érdekesek, hanem a régészeknek és történészeknek is. Ugyanis a löszgyepek minőségéből következtetni lehet egy terület, kiemelkedés érintettségére és régiségére. Mivel a halmokat, földvárakat, sáncokat, árkokat és határdombokat természetes állapotban jellemzően ezek a növénytársulások borítják, a löszfelnövényzetet, löszgyepeket a régészeti-történeti objektumok egyfajta indikátoraiként is felfoghatjuk.²¹ Emellett halmaink már több ezer éve meghatározó részei a tájnak, így tájképi értékük is igen jelentős. Fontos tájékozódási pontok, határpontok, szent helyek, „...a puszták műemlékei” (10. kép).²²

Az 1996-ban életre hívott LIII. törvény 23. §-ában foglaltak alapján a törvény erejénél fogva védelem alatt áll valamennyi kunhalom, továbbá a 28. § szerint mindegyikük országos jelentőségű természeti emléknek minősül. Ennek törvényes keretei adóttak, azonban a széles társadalmi bázis, a kellő szakmai apparátus és főleg az anyagi háttértámogatás még mindig hiányzik, bár vannak biztató jelek is. Sajnos a halmok elhordása, az illegális homokkitermelés még napjainkban, a védetté nyilvánítást követően 15 évvel is előfordul. Még általánosabb probléma a szántás és művelés. A legtöbb szántott halom csak 0,2–0,5 m körüli magasságot mutat és gyakran nevük sincsen. Pedig a legnagyobb veszélynek ezek az alacsony, alig ismert halmok vannak kitéve, mert az 1960-as évek eleje óta egyre intenzívebbé váló, nagy súlyú munkagépekkel történő mezőgazdasági művelés évről évre koptatja, szétteríti anyagukat, míg végül egy természetesnek ható, hátszerű képződmény válik belőlük. Az utóbbi évtizedekben ezek a folyamatok felgyorsultak, így a nem jelentős halmok nagy része belátható időn belül (5–10 év) el fog tűnni! „Munkánk során nagyon gyakran szembesültünk azzal a ténnyel, hogy földépítményeink nemhogy a 100–150 évvel ezelőtti helyzethez képest vannak rozoga állapotban, de néha a 20 éve még létező, feltehetően akkor még jó karban lévő halomsírok, tellek és földvárak mára megsemmisültek, vagy a teljes pusztulás határán állnak.”²³

A florisztikailag értékes halmok növényzete azért maradhatott fenn, mert nagyságuk, meredekségük vagy határponti szerepük (elzártságuk) miatt nem tudták őket beszántani. A legjelentősebb halmoknál a veszélyt leggyakrabban nem is a földművelés, hanem a becser-

Protection issues, practical tasks

The permanent and intensive cultivation, specifically deep-plowing by large and heavy machines, are the most crucial factors endangering the majority of mounds on the Plain (Fig. 6). Therefore our undisturbed mounds have substantial natural value because only a handful of them “still preserve some fragments, tiny spots of the forest-steppe vegetation of the Plain, such as loess semi-desert like crested wheatgrass – forage kochia communities, sometimes alkaline grasslands stretching to the feet of the mounds, closed, rich steppe-like grasslands; such flora with numerous rare species that used to be common particularly on the loess surfaces of the Plain, but due to agriculture they have almost completely disappeared. This vegetation occasionally eluded plowing by extending to the slopes of the rises. Thus, the mounds have become islands for the ancient natural vegetation.”²⁰ However, these species and plant communities may be important not only for botanists and natural protection activists, but also for archaeologists and historians. Based on the quality of loess grasslands implications can be made with regards to the integrity and age of an area or a rise. Since in their natural condition mounds, earthworks, ramparts, ditches and boundary marking hills are typically covered with these plant communities, the loess wall vegetation and the loess grasslands may also be considered as indicators of archaeological-historical features.²¹ Besides, our mounds have been characteristic landmarks for couple of thousands of years, consequently, their landscape value is rather significant too. They are vital orientation and boundary marks, holly spots, “...the monuments of the Plain” (Fig. 10).²²

Each mound is legally protected by the Article 23. of the law no. 1996/LIII, while according to the Article 28. of the same law all of them are natural monuments of national significance. Thus, the legal framework of protection is given, but broad social support, necessary professional staff and particularly financial background are still lacking. However, there are some encouraging signs as well. Unfortunately, destruction of mounds, illegal sand-mining activities, even 15 years after the declaration of their protected status, still occur. Plowing and cultivation are even more common issues. The height of the majority of plowed mounds is 0.2–0.5 meter, and they often have no names. These low, hardly known mounds are the most endangered features. The agricultural activities carried out by heavy machinery, intensifying since the dawn of 1960s, fret and spread

20 LÁNG I. (főszerk.): Környezet- és természetvédelmi lexikon I–II. Budapest 2002. Második, átdolgozott, bővített kiadás. I. 660.

21 BEDE Á.–SZARKA J.: Egy középkori határjárás nyomában. A Fábiansébestyénhez tartozó Rekettyés rét 1523-as határjárása. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2002. Szeged, 2003. 51–72, 61.

22 ECSÉDY I.: A Szeghalom vidéki halmokról. Békési Élet 12 (1977) 159–166, 165.

23 CZAJLIK Z.: Régészeti-természetvédelmi örökségünk. A magyarországi földépítmények – pusztuló halomsírművelők. Magyar Múzeumok 10/4 (2004) 28–30, 28.

20 LÁNG I. (editor in chief): Környezet- és természetvédelmi lexikon I–II. Budapest 2002. Második, átdolgozott, bővített kiadás. I. 660.

21 BEDE Á.–SZARKA J.: Egy középkori határjárás nyomában. A Fábiansébestyénhez tartozó Rekettyés rét 1523-as határjárása. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2002. Szeged, 2003. 51–72, 61.

22 ECSÉDY I.: A Szeghalom vidéki halmokról. Békési Élet 12 (1977) 159–166, 165.

jésedés (fásítás), a gyomosodás, ill. a bemosódó műtrágya jelenti (7. kép).

Ezért a minél alaposabb adatgyűjtést és felmérést követően minden halmot önálló helyrajzi számmal kell ellátni, visszagyepesíteni, a cserjéket, fákat eltávolítani, az áthaladó földutakat elvezetni, hosszú távon pedig a halomtestet is rekonstruálni (az elhordott részeket kiegészíteni, újabb bevágásokat, csatornákat betölteni stb.). Hosszú távon az egyetlen megoldás, ha kivesszük őket a művelés alól. Talán a 2010-ben kihirdetett 32/2010. (III. 30.) FVM rendelet ad majd esélyt a természetvédelmi és tájképi szempontból jelentős halmok megőrzésére, ezt a kérdést azonban a gyakorlat és a bevezetendő anyagi támogatási rendszer motiváló ereje fogja eldönteni. – A rendelet (1. melléklet 9. pont) kulcsmondata így szól. „A Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszerben rögzített tájképi elemek megőrzése kötelező. A kunhalom területén a gyeptelepítés előkészítéséhez szükséges talajmunkák kivételével bármilyen talajmunka végzése és a fahasználat tilos.”

Röviden szólnunk kell a *határdombokról* is. Ezek olyan kisebb földhányások, melyeket a települések, birtokok határának nyomvonalán állítottak bizonyos távolságra egymástól, kifejezetten azzal a céllal, hogy rögzítsék a fennálló határviszonyokat (a határvonalakon gyakran határárok is futott) (8. kép). A határdomb nem tévesztendő össze a halommal (kurgánnal, tellel). A halmokat nem határvédelmi céllal emelték, később azonban – mint az alföldi táj biztos pontjait – felhasználták őket a határvonalak kijelöléséhez, és így már birtokjogi szerepet is elláttak.²⁴ Ilyenkor a halom tetején rendszerint határdombot hántak. A határdombokat (esetleg a határárokkal együtt) ugyanúgy ex lege védettséggel kellene ellátni, mint a halmokat és a földvárakat, hiszen nemcsak művelődéstörténeti emlékek, hanem tájképi jelentőségük, valamint természetvédelmi (főleg botanikai) értékeik is meghatározók.

Beszámolónkat Csizmazia György biológus gondolataival zárjuk, aki már az 1980-as évek elején szorgalmazta halmaink törvényes oltalmát: „A kutatási célkitűzés adott és ismert. S látható, hogy ez a munka csak a [...] kutatások integrált szellemi erejével valósulhat meg. Ha a régészek, geodéták, néprajzosok, botanikusok, zoológusok segítik egymást. Cselekednünk kell, nem sírni, de odacsapni az asztalra! Előtte pedig az adatokat feltárni, s megindokolni érveinket.”²⁵

their earth year after year till they become a natural ridge-like body. During the past decade these processes have accelerated, which will give rise to the complete disappearance of most of the insignificant mounds shortly, within 5–10 years. “In the course of our work we face very frequently the fact that our earth constructions are in critical condition not only compared to their condition 100–150 years ago, but sometimes also the burial mounds, tells and earthworks that existed 20 years ago and were supposedly in good condition have entirely demolished or they are being on the verge of it.”²³

The vegetation valuable from floral aspects on the mounds could have subsisted because, owing to their size, steepness or boundary marking, isolated location, they could not be plowed. The most dangerous issue to the most significant mounds is often not cultivation, but bush-growing, weeding, as well as the fertilizers seeping into the soil (Fig. 7).

Hence, following the best possible data collection and survey, each mound must be provided with an individual lot number, they must be back-swarded, bushes and trees must be removed, crossing roads must be detoured, and in the long run, they must also be reconstructed (i.e. to complement the quarried parts, to fill in the recent cuts and canals etc.). The only long-term solution is to take the mounds out of cultivation. The no. 32/2010. (III. 30.) FVM (Ministry of Agriculture and Rural Development) ordinance passed in 2010 will probably provide an opportunity for the preservation of significant mounds with respect to natural protection and archaeology. However, this question will be answered through practice and also through the motivating force of the financial compensation system that is about to be introduced. The keynote of the ordinance is as follows (point no. 9, attachment no. 1): “Preservation of landscape elements recorded in the Agricultural Plot Identification System is mandatory. In the area of a kuman-mound any earth construction and tree usage, except for preparatory works for swarding, is forbidden.”

Boundary hills need to be briefly considered too. These smaller hills were erected on the boundary lines of towns and properties at a certain distance from one another for pinpointing one-time boundary conditions. Ditches also were often times used to denote boundaries (Fig. 8). Boundary hills should not be confused with mounds (kurgans, tells). The mounds originally were not built for boundary marking purposes, but later, as secure objects of the Plain landscape, they were utilized for the assignment of boundary lines, thus they came to be used to signify ownership right purposes as well.²⁴

24 BENDEFY L.: A Gyula Icce-dombi középkori határkő. In: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve. Szerk.: Dankó I. Gyula 1960. 47–50.

25 CSIZMAZIA GY.: A kurgánok gerinces állatainak vizsgálata. Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 1982. Szeged, 1982. 209–214, 210.

23 CZAJLIK Z.: Régészeti-természetvédelmi örökségünk. A magyarországi földépítmények – pusztuló halomsírművek. Magyar Múzeumok 10/4 (2004) 28–30, 28

24 BENDEFY L.: A Gyula Icce-dombi középkori határkő. In: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve. Ed.: Dankó I. Gyula 1960. 47–50

In such cases frequently a boundary hill was dumped on top of the mound. Boundary hills, perhaps together with boundary trenches, mounds, and earthworks, should also be protected by law, for these objects are not only culture historical monuments, but they also have landscape significance. Their natural, especially botanical, values are remarkably high too.

We are finishing our report with the thoughts of György Csizmazia, a biologist, who urged for the legal protection of our mounds as early as the beginning of the 1980s: "The aim of the research is given and known. And it is clear that this work can be done only [...] through the integrated intellectual efforts of multiple disciplines. Archaeologists, surveyors, ethnologists, botanists, and zoologists need to help each other. Instead of complaining, we have to take action, and strike the table. But prior to that we must collect data and underpin our arguments."²⁵

25 CSIZMAZIA GY.: A kurgánok gerinces állatainak vizsgálata. Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 1982. Szeged, 1982. 209–214, 210

Irodalom • References

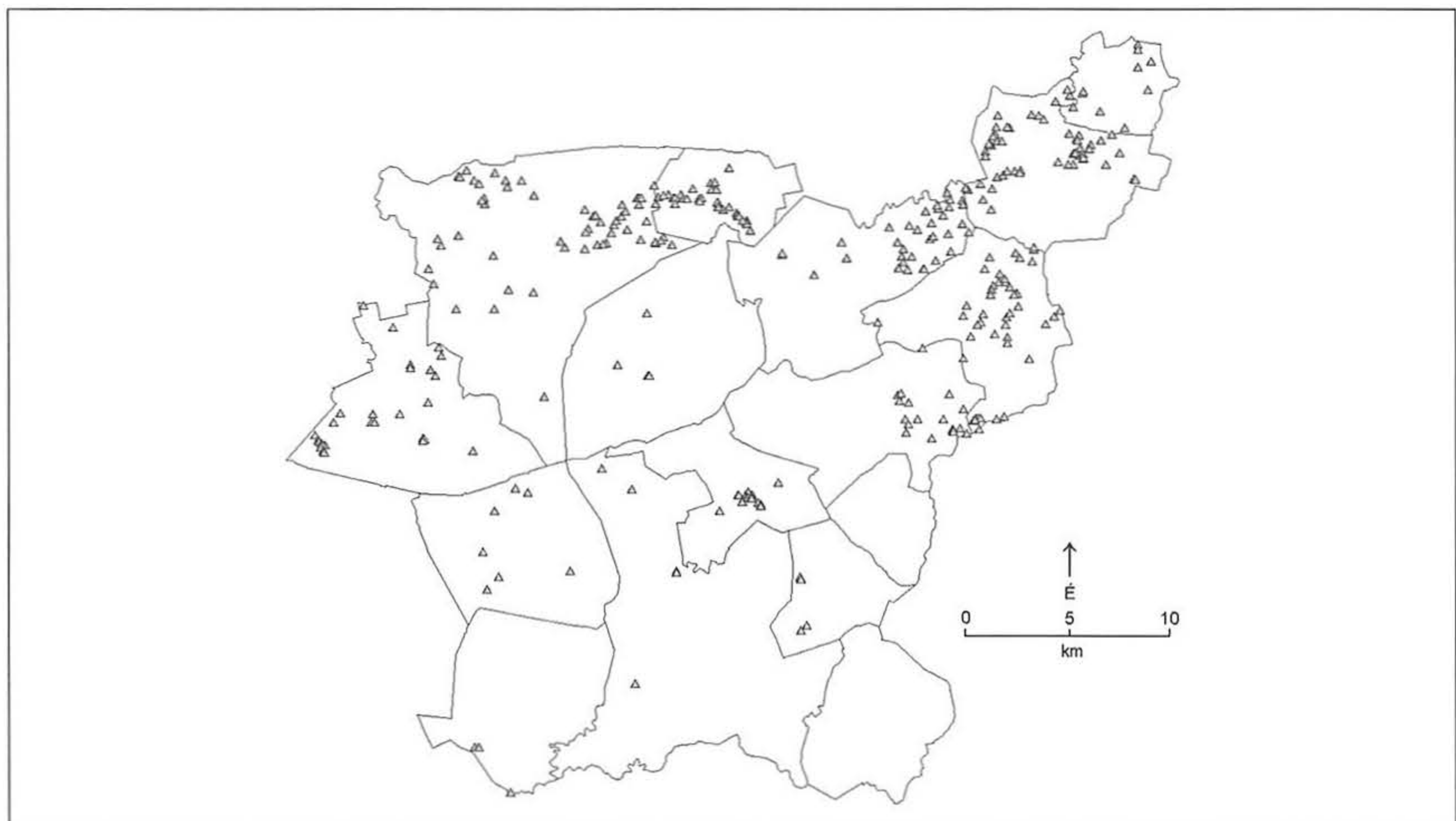
VIRÁGH 1979

VIRÁGH, D.: Cartographical Data of the Kurgans in the Tisza Region. In: Ecsedy, I.: The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. *Fontes Arheologici Hungaricae*. Budapest 1979. 119–148.

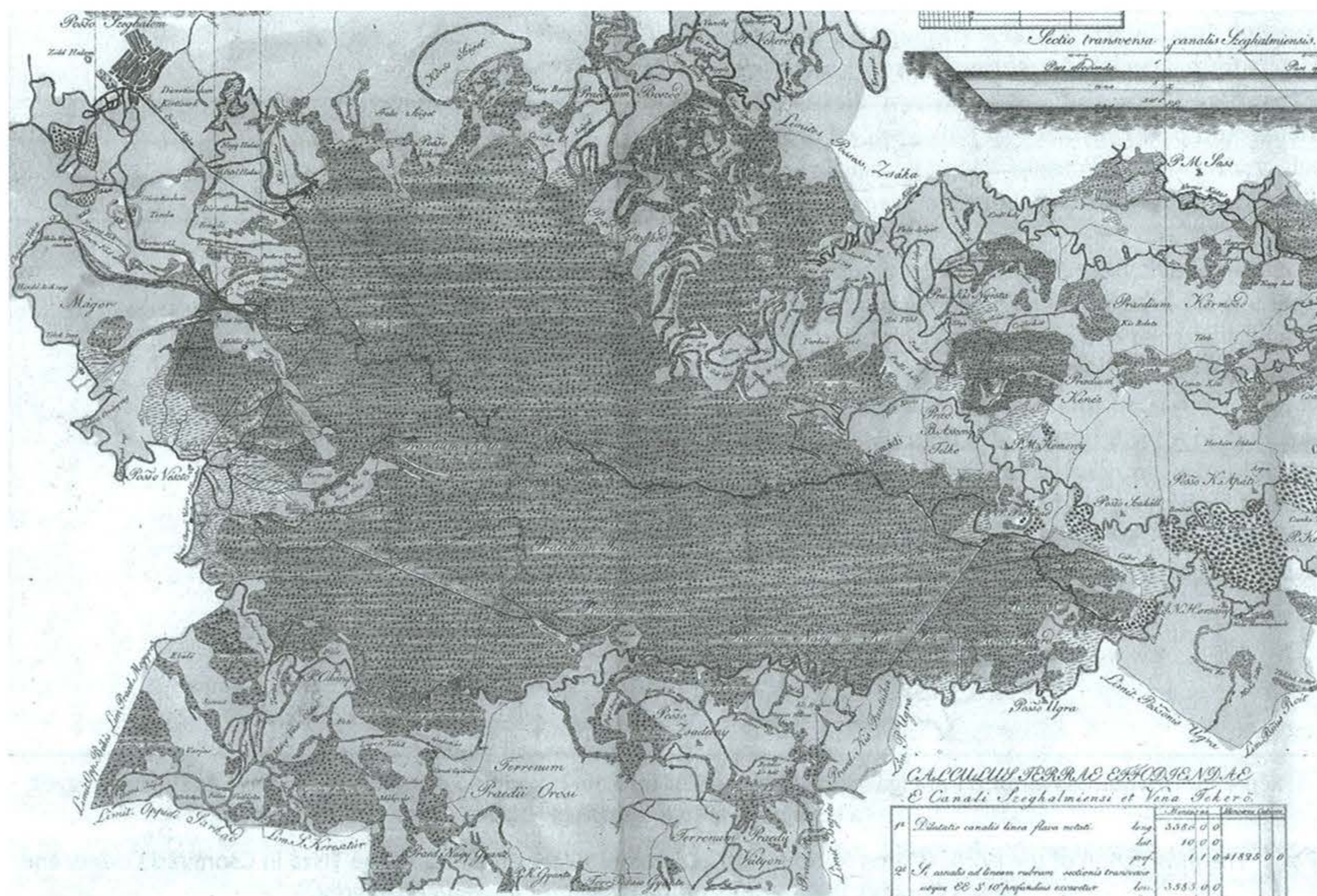
1. kép: A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság működési területe (Csongrád megye tiszántúli fele és Békés megye); a kis-sárréti részek szürkével jelölve

Fig. 1: The jurisdiction of the Körös-Maros National Park Directorate (the area east of the Tisza in Csongrád County and Békés County); the portions of the Kis-Sárrét are marked in grey

2. kép: A jelen felmérés során kataszterezett kis-sárréti halmok (a 2010. augusztus 31-ei állapot szerint)

Fig. 2: The mounds in the Kis-Sárrét registered during the present survey (according to the conditions on August 31, 2011)

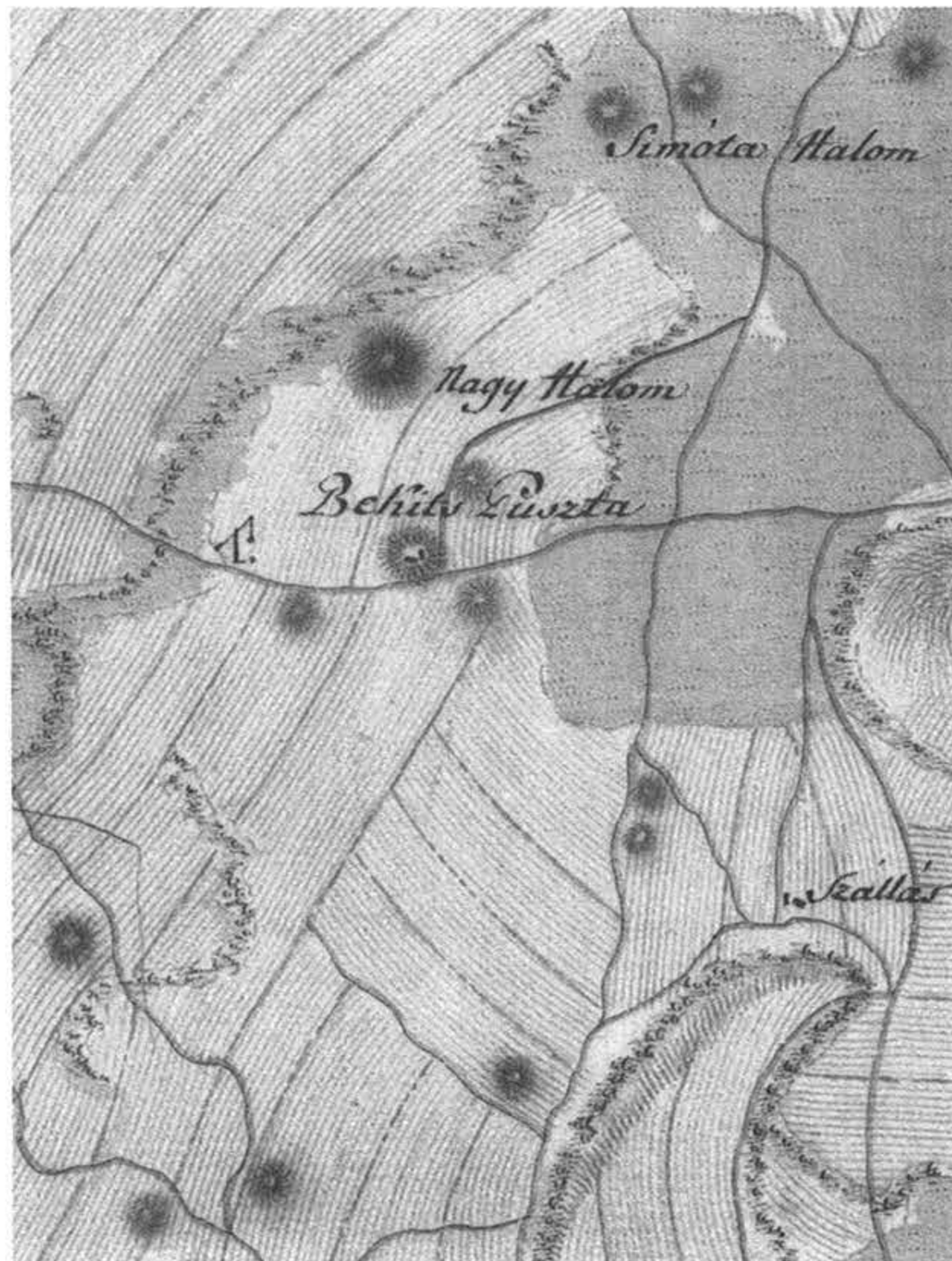
3. kép: A Kis-Sárrét központi része 1815-ben, Tessedik Sámuel és Losonczi József lecsapolási tervén
(A Magyar Országos Levéltár Térképtára III., S 16. 89.)

Fig. 3: The central area of the Kis-Sárrét in 1815 on the drainage scheme of Sámuel Tessedik and József Losonczi
(Map Archive of The National Archives of Hungary III., S 16. 89.)

4. kép: Halmok Biharugrától keletre az első katonai felmérés térképszelvényén (1783)

Fig. 4: Mounds east of Biharugra on the map of the first Hapsburg military survey (1783)

5. kép: Halmok Gesztől északra (Begécs és Iklód pusztákon) az első katonai felmérés idején (1783)
Fig. 5: Mounds north of Geszt (on Begécs and Iklód lands) during the first Hapsburg military survey (1783)

6. kép: E körösújfalui névtelen kurgán felszínén „kézzel fogható” a talajerózió; a szántás ellen már csak a háromszögelési pont védi
a háromszögelési pont védi

Fig. 6: The erosion is evident on the surface of this nameless kurgan in Körösújfalú.
Only the triangulation point protects the mound from plowing.

7. kép: A mezőgyáni Jegyző-domb a táj meghatározó értéke; felszínére akácot telepítettek

Fig. 7: The Jegyző hill in Mezőgyán is of a critical value in the landscape; acacia was planted on its surface

8. kép: A trianoni államhatársávban, Geszt és Nagyszalonta között áll ez a névtelen halom; felszínén jól megfigyelhető a határárok és a földút nyoma

Fig. 8: This nameless mound stands in the Trianon state border zone between Geszt and Nagyszalonta; traces of a boundary trench and a dirt road are visible on its surface

9. kép: A geszti Három Juhász halma legnagyobb tagja ősi szikes legelőn áll, ezért még ma is jól őrzi alakját

Fig. 9: The largest feature of the Három Juhász mound-group in Geszt is located on an ancient alkaline meadow, hence, its shape is still well-preserved

10. kép: A ma Körösújfaluhoz tartozó Kóti-domb a hajdani Kót falu templomát rejtí magában; felszínét ma is művelik

Fig. 10: The church of Kót village used to stand on the Kóti hill in the vicinity of today Körösújfalú; its surface is still cultivated